

Tijl – Daniel Kehlmann
Wedervaring –
Bodo Kirchoff
Josephine Rijnaarts
Vertalersgeluktournee 2018

Twee vertalingen op de longlist van de Europese literatuurprijs, daar word je als vertaler héél gelukkig van.

Het zijn totaal verschillende boeken. *Wedervaring* van Bodo Kirchoff: weemoedig, ingetogen, intiem. *Tijl* van Daniel Kehlmann: geestig,

bruisend, brutaal. Voor mijn werk als vertaler maakte dat verschil niet zoveel uit. Het was niet zo dat het ene boek om een heel andere aanpak vroeg dan het andere. Kehlmann en Kirchoff schrijven allebei voortreffelijk, tijdloos Duits. Geen kromme beeldspraak of onbegrijpelijke zinnen. Geen hippe jongerentaal.

Het belangrijkste wat je als vertaler te doen staat is de juiste toon treffen: zwiegrig in het geval van Kehlmann, sierlijk in dat van Kirchoff. Mijn ideaal: de vertaling maken waarvan de schrijver, als hij het Nederlands beheerste, zou zeggen: dat is mijn taal, dat is mijn boek, zo zou ik het geschreven hebben als ik het in het Nederlands had geschreven. Hoe bereik je dat?

Nederlands idioom

Boven mijn computer hangt een denkbeeldig bordje waarop met vette letters een aansporing aan mezelf staat:

GEBRUIK NEDERLANDS IDIOOM

Daarmee bedoel ik niet zozeer dat grammatica en spelling moeten kloppen, maar dat je als vertaler gebruik moet maken van de schatten van je moedertaal, van de cadeautjes die voor het oprapen liggen als je er maar oog voor hebt.

In *Tijl* zegt prinses Elisabeth, een belangrijk personage, op een gegeven moment over haar vader:

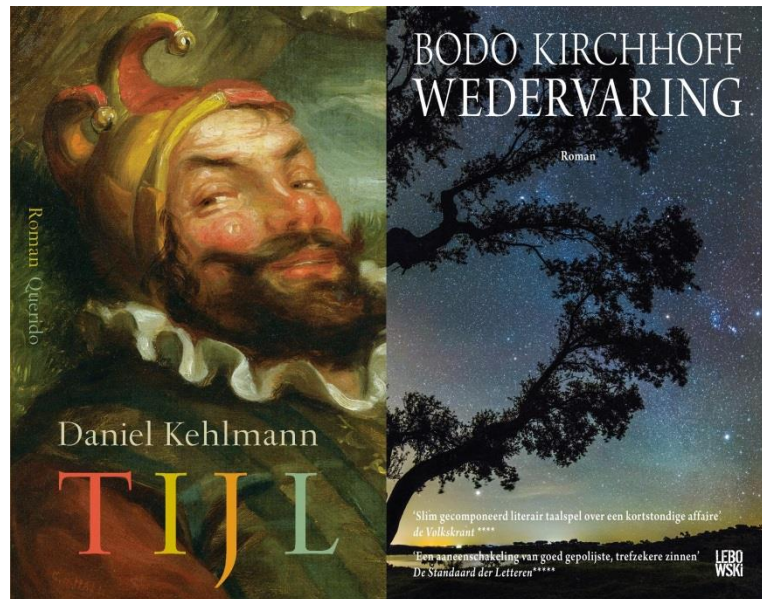
‘Jetzt fiel wiederum Papa nichts ein.’

Je kunt dat vertalen met: papa schoot niets te binnen, papa wist niet wat hij moest zeggen, maar als je je vertaling nog wat meer wilt vernederlandsen, zeg je:

‘Nu stond papa met zijn mond vol tanden.’

Een ander voorbeeld, ook uit *Tijl*:

Tijl Uilenspiegel treedt op in een dorp. Hij speelt toneel, jongleert, maakt indruk als koorddanser. Het volk is enthousiast. Tijd voor een schelmenstreek. ‘Trek allemaal je

rechterschoen uit,' roept Tijn, 'en gooi hem weg zover je kunt!' En even later: 'Ga hem nu maar weer halen.' Als de chaos compleet is, scheldt Tijn zijn publiek uit.

'Ihr, Deppen!' roept hij onder andere.

Dat kun je vertalen met: 'Jullie, sukkel! Of: 'Sukkel dat jullie zijn!' Of alleen: 'Sukkel!'.

Je kunt ook zeggen: 'Stelletje sukkel!' Dat klinkt niet alleen veel kwaaier, maar ook veel Nederlandse.

Eén voorbeeld nog, uit *Wederaving* van Bodo Kirchoff. Tijdens een autorit van Beieren naar Zuid-Europa wordt de hoofdpersoon geconfronteerd met het hedendaagse vluchtelingenprobleem. Een onverwachte en schokkende ervaring, want, zo staat er in het Duits:

'Bisher hatte er nur in seiner Leib-und Magenzeitung darüber gelesen, Artikel denen er glauben konnte (...), auch wenn die Zeitung nach Luft schnappte.'

Als vertaler kun je die krant in het Nederlands naar adem laten snakken of naar lucht laten happen, maar waarom zou je dat mooie cadeautje van je moedertaal niet oprapen. Waarom zou je niet zeggen:

'Tot nu toe had hij er alleen over gelezen in zijn favoriete krant, artikelen die hij kon vertrouwen (...), ook al lag de krant op apegapen.'

Realia

Tot zover mijn pleidooi voor het gebruik van Nederlands idioom. Wie uit het Duits, Frans, Chinees of welke taal dan ook vertaalt, moet die taal beheersen, maar niet minder belangrijk is dat een vertaler thuis is in alle hoeken en gaten van zijn moedertaal.

Meestal als ik iets vertel over vertalen, is dit een van mijn stokpaardjes. Ik moest het ook hier even van stal halen.

Iets anders waarmee alle vertalers te maken krijgen, zijn de realia.

Schultüte. Schoolzak? Zwieback mit Mäuschen?

Deze foto van Onbekende auteur is gelicentieerd onder [CC BY-SA](#)

Deze foto van Onbekende auteur is gelicentieerd onder [CC BY-NC-SA](#)

Realia zijn aanduidingen voor dingen die bij een bepaalde cultuur horen. Neem de Schultüte, een puntzak met snoep en kleine cadeautjes die Duitse kinderen op hun eerste schooldag krijgen. Als je dat klakkeloos met 'schoolzak' of 'zak snoep' vertaalt, beseft geen Nederlandse lezer wat zo'n ding in het leven van een Duits kind betekent. Omgekeerd is een mooi Nederlands voorbeeld de beschuit met muisjes. Zwieback mit Mäuschen? Klinkt mooi, denkt de Duitse lezer. En haalt vervolgens niet-begrijpend zijn schouders op. Als er daarna dan ook nog eens sprake is van blauwe en roze Mäuschen, neemt de verbijstering alleen maar toe.

Met realia kun je als vertaler eindeloos tobben. In *Tijl* stuitte ik op de Tatzelwurm.

alpendraak, tatzelworm of wormdraak?

Eerst iets over *Tijl*. De roman speelt in de zeventiende eeuw. De eigenlijke hoofdpersoon is de Dertigjarige Oorlog (1618 tot 1648), die half Europa verwoestte en miljoenen mensen het leven kostte. Tijl Uilenspiegel is in dit boek de verbindende factor. Als rondreizend nar en potsenmaker voert hij ons, lezers, mee van de ene naar de andere locatie, van het ene naar het andere personage. Een van die personages is Athanasius Kircher, een geleerde die echt heeft bestaan. Een homo universalis. In zijn tijd beroemd. Een van zijn specialismes was de drakenkunde. Kircher besluit om in het noorden van Duitsland op zoek te gaan naar de laatste daar nog levende draak. Hij wil zijn bloed gebruiken als geneesmiddel tegen de pest. ‘Om wat voor draak gaat het eigenlijk?’ vraagt een collega. Het antwoord luidt: ‘Een Tatzelwurm.’

Op zo’n moment sla je als vertaler aan het googelen en tot je verbazing vind je dan wel honderd verschillende afbeeldingen van de Tatzelwurm. Soms schattig, soms venijnig, vaak in de vorm van een slang of worm met de kop van een kat.

Al googelend ontdekt je ook dat de Tatzelwurm als fabeldier nog steeds een rol speelt in de folklore en het toerisme in Zwitserland, Oostenrijk en Beieren. Je hebt er hotels die Tatzelwurm heten, er bestaan liedjes en gedichten over, je hebt zelfs een waterval met die naam, etcetera.

In een toeristenfolder vond ik het dier terug als ‘alpendraak’. Dat vond ik wel een mooie vertaling. Tot ik vastliep. Want op een gegeven moment legt drakoloog Kircher aan zijn collega uit: ‘De Tatzelwurm lijkt op een regenworm, vandaar de naam Tatzelwurm.’ Dat zou bij mij dan geworden zijn: ‘De alpendraak lijkt op een regenworm, vandaar de naam alpendraak.’ Dat kon niet. Ik had echt het woord ‘worm’ nodig, vooral ook omdat Kircher nog een heel betoog over wormen houdt. Uiteindelijk heb ik Tatzelwurm met tatzelworm vertaald, maar eigenlijk zit me dat nog steeds niet lekker. Het is letterlijk uit het Duits vertaald, eigenlijk is het niet eens vertaald. Daar ga ik met mijn pleidooi voor Nederlands idioom. Later, toen de vertaling al was verschenen, dacht ik: misschien had ik er wormdraak van moeten maken. Maar toen lag het boek al in de winkel.

Behalve op voorwerpen kunnen realia ook betrekking hebben op omgangsvormen of de manier waarop mensen elkaar aanspreken. Een mooi voorbeeld daarvan vinden we in *Wedervaring* van Kirchhoff.

Wedervaring: reis naar Sicilië

Deze foto van Onbekende auteur is gelicentieerd onder CC-BY-NC-SA

Eerst even de context.

Julius Reither en Leonie Palm, twee zestigers in Beieren die elkaar nog maar net kennen, besluiten spontaan midden in de nacht een autoritje naar een meer in Oostenrijk te maken om daar de zon te zien opkomen. Bij het meer rijden ze door. Het ritje wordt een reis naar Sicilië. Tijdens die lange rit verkennen ze voorzichtig elkaars aard en elkaars verleden. Als lezer zit je bij hen in de auto en voel je de vonkjes overspringen; je voelt de hoop ontstaan op iets nieuws, een nieuwe liefde, misschien zelfs een gezamenlijke toekomst. Best intiem allemaal. Toch zeggen die twee zestigers in het Duits een heel stuk van de reis ‘u’ tegen elkaar. Nederlanders zouden in zo’n situatie al na een paar zinnen ‘jij’ en ‘jou’ zeggen. Ik kon dat in deze vertaling niet doen omdat de overgang van ‘u’ naar ‘jij’ een rol speelt in de relatie. ‘Jij zeggen betekent alleen iets als je eerst u hebt gezegd,’ zegt Reither. Die zin kon ik natuurlijk niet schrappen, zodat het tweetal ook in de Nederlandse vertaling een hele tijd ‘u’ zegt. Gelukkig kon ik mijn vertalersgeweten een beetje sussen met de wetenschap dat Reither en Palm elkaar bij voorkeur bij de achternaam noemen omdat ze allebei een hekel hebben aan hun voornaam. Dat maakte dat ‘u’ in het Nederlands wat acceptabeler. Toch werd het me op een gegeven moment te gortig.

Ze zijn dan nog steeds onderweg en Reither stelt voor om twee uur in de auto te slapen voordat ze doorrijden. ‘Waarom maar twee uur?’, vraagt Palm. Reither denkt dan in het Duits:

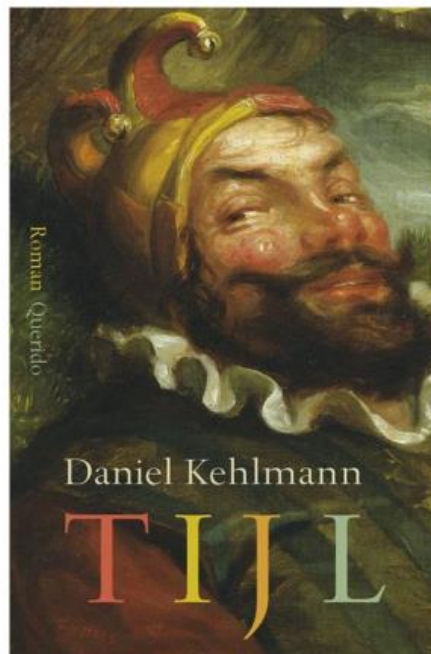
Länger an Ihrer Seite zu schlafen, Leonie, wäre schone in Versäumnis.

Langer slapen met ~~u~~-jou naast me, Leonie, zou verspilling zijn, zonde van de tijd.

‘Langer slapen met u naast me’ vond ik heel raar, vooral ook omdat Reither zijn reisgenote hier in gedachten wel bij haar voornaam noemt. Het is mooi geweest, Reither, dacht ik toen, voortaan tutoyeren jullie elkaar. En ik was en ben daar heel tevreden over, anders dus dan bij die tatzelworm.

Lampjes

Ik heb het over mijn stokpaardje gehad, Nederlands idioom, en over realia. Het derde onderwerp dat ik op mijn lijstje heb staan zijn de lampjes. Daarmee bedoel ik de waarschuwinglampjes in het hoofd van de vertaler. Ik kan daar lang en breed over vertellen. Maar het handigst lijkt me een voorbeeld.

In het eerste hoofdstuk van Tijl wordt een aantal dorpsbewoners bij naam genoemd, Moritz Blatt, Simon Kern, Lore Pilz, Elsa Kohlschmitt. Telkens eerst de voornaam, dan de achternaam. Halverwege de bladzijde staat: Schultheiß Peter. Schultheiß is voor mij een Duitse achternaam. Ik heb een docent gehad die zo heette. En dat de achternaam voor de voornaam staat, heb je in het Duits wel vaker. Het is alleen wel een beetje gek dat die volgorde maar één keer voorkomt en dat bij de rest van de namen de voornaam voorop staat. Niettemin maak ik er in mijn vertaling Peter Schultheiß van. Eerst de voornaam, dan de achternaam – probleem opgelost! Maar blijkbaar is er op dat moment in mijn hoofd een lampje gaan branden. Een lampje dat ik vervolgens weken of zelfs maanden heb genegeerd. Terwijl die Peter Schultheiß toch telkens weer langskwam, bij elke nieuwe ronde in het vertaalproces. Pas in de laatste ronde kon ik dat lampje ineens niet meer negeren. Ik heb in de Van Dale gekeken en Schultheiß bleek schout, dorpsburgemeester te betekenen. Er stond dus niet Peter Schultheiß, maar schout Peter. En Peter was de achternaam.

Dat was door het oog van de naald. Ik heb dat vaker. En daarom durf ik geen vertaling in te leveren zonder tijd uit te trekken voor wat ik bij mezelf de slotronde

noem. Als mijn vertaling af is en eigenlijk naar de uitgever kan, stofzuig ik mijn werkkamer, zet mijn telefoon uit, doe de gordijnen dicht, zeg tegen mijn huisgenoten dat ze zelf maar moeten koken, installeer me achter mijn computer en lees de hele vertaling hardop. Met intonatie en al. Alsof ik op een podium sta.

Het is een soort zelfbeloning. De vertaling is af, ik heb het ‘m weer gelapt, dit is het geworden.

Maar het is ook een laatste check. Mijn brein staat op scherp. In die fase ken ik het boek zowat van buiten. Zinnen die niet lopen knarsen tussen mijn tanden. Ongeïjmdheden schreeuwen opeens om aandacht. Idioom van het soort waarvan ik hierboven een paar voorbeelden heb gegeven – met je mond vol tanden staan, op apegapen liggen – springt spontaan op mijn toetsenbord. En zoals bij het voorbeeld dat ik daarnet gaf, de zaak Peter Schultheiß, gaan eventuele waarschuwinglampjes in mijn hoofd fel flikkeren en behoed ik mezelf soms op het nippertje voor een blunder.

Hardop lezen, ik kan het iedere vertaler aanraden. Voor mij is het onmisbaar slotritueel. En in het geval van Kehlmann en Kirchhoff waren die slotrondes een feestje, wat natuurlijk vooral komt doordat het prachtige romans zijn waarvan je als vertaler tijdens het werk steeds meer gaat houden. Ik was dik tevreden.

Alleen die tatzelworm, die zit me nog steeds dwars.

Ik dank u voor uw aandacht.